

1. Κώδικας του 13ου αιώνα με στάχωση από ύφασμα που φέρει κεντημένο το μονόγραμμα των Παλαιολόγων (ΠΑΑΓ). Το βιβλίο, το οποίο ανήκε φυσικά σε μέλος της οικογένειας των Παλαιολόγων, βρισκείται σήμερα στη βιβλιοθήκη του μοναστηριού της Grottaferrata, στη Ρώμη.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ¹

Μέχρι πριν από λίγα χρόνια το ενδιαφέρον των ερευνητών, ιστορικών και παλαιογράφων, ήταν στραμμένο κυρίως στο **κειμένο** των βιβλίων, ενώ οι μελέτες που εξετάζουν τα δομικά στοιχεία του παλιού βιβλίου ήσαν σπάνιες.

Η γνώση όμως των υλικών και της τεχνικής μιας στάχωσης δεν είναι απαραίτητη μόνο σ' έναν συντηρητή αλλά αποδεικνύεται πολύτιμη και για τον ιστορικό και γενικά τον μελετητή του παλιού βιβλίου.

Μια νέα επιστήμη, η «αρχαιολογία του βιβλίου», έχει ως αντικείμενο τη μελέτη των υλικών και των ειδικών τεχνικών κατασκευής του βιβλίου, κυρίως του χειρόγραφου. Κύριο μέλημά της είναι η συλλογή και αξιοποίηση πληροφοριών που συνδέονται αναπόσπαστα με την ιστορία του βιβλίου. Παράλληλα φιλοδοξεί να συνθέτει ψηφίδα-ψηφίδα τη γενική εικόνα και την παραγωγή ενός μεσαιωνικού «scriptorium».

Κ. Χούλης

Ζωγράφος - Συντηρητής

Οι όροι στον τίτλο του δημοσιεύματος τοποθετήθηκαν με την ιστορική τους σειρά. Ο όρος «παθολογία» που εμφανίζεται πρώτος, λανθασμένως κι αναχρονιστικός πια, επιβλήθηκε κυ-

ρίως από ιταλικό περιβάλλον, όταν το 1938 ιδρύθηκε στη Ρώμη, από τον Alfonso Gallo, το «Ινστιτούτο για την Παθολογία του βιβλίου» που, είναι αλήθεια, πρώτο αυτό έβαλε τα θεμέλια

για την επιστημονική μελέτη των φθορών (παθήσεων) του βιβλίου.

Η συνειδητοποίηση των προβλημάτων και ο εντοπισμός των αιτιών που προκαλούν τις διά-

φορες «παθήσεις» αποτελούν το ένα σκέλος των δραστηριοτήτων του Ινστιτούτου, του οποίου κύριο μέλημα παραμένει ωστόσο η «θεραπεία» των παθήσεων του βιβλίου. Σ' αυτό τον τομέα όμως το Ινστιτούτο δεν πρότεινε, τουλάχιστον στο παρελθόν, τις καλύτερες λύσεις.

Ο δεύτερος όρος, «αρχαιολογία του βιβλίου», παρουσιάζεται αργότερα, ως φυσική συνέπεια αφενός των μελετών και των ερευνών που αποσκοπούσαν σε μια όσο το δυνατόν σωστότερη συντήρηση των παλιών βιβλίων και αφετέρου της εκπληκτικής προόδου των βοηθητικών επιστημών, της κωδικολογίας ή της ιστορίας του βιβλίου, που παρατηρήθηκε τα τελευταία χρόνια.

Οι έρευνες που πραγματοποιούνται στον τομέα των δύο αυτών επιστημών αποσκοπούν να αντλήσουν στοιχεία, κυρίως από τη μελέτη των υλικών από τα οποία είναι κατασκευασμένο ένα βιβλίο (με αναλύσεις αυστηρά μη καταστρεπτικές για το αντικείμενο), που συμπληρώνουν την ιστορία του χειρογράφου ή έντυπου βιβλίου. Αναφέρω ως παράδειγμα μία από τις πρόσφατες κατακτήσεις στο χώρο της κωδικολογίας, που αφορά την εξακρίβωση, με τη βοήθεια του μικροσκοπίου, του είδους του ζώου από το οποίο προέρχονται τα φύλλα από περγαμηνή των χειρογράφων⁴ (εικ. 2). Η κωδικολογία εξετάζει, μεταξύ των άλλων, τον τρόπο και το υλικό χάραξης των βοηθητικών γραμμών του κειμένου, τη δομή και τον αριθμό των τετραδίων, τη σύσταση του μελανιού κ.ά., προσπαθώντας να συσχετίσει αυτά τα στοιχεία με τη χρονολόγηση και τον τόπο γραφής του κειμένου.

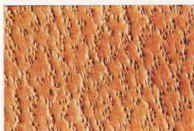
Η σύγχρονη επιστήμη της αρχαιολογίας του βιβλίου περιορίζεται κυρίως στη μελέτη των δομικών στοιχείων της βιβλιοδεσίας, χωρίς να αγνοεί βέβαια τις πληροφορίες που προέρχονται από το κείμενο. Η ιδιαίτερη σημασία και η ποικιλία του υλικού που ήρθε στο φως από εργασίες μελετητών σε διεθνές επίπεδο ευνόησαν την αυτονομία αυτής της επιστήμης και την ανεξαρτητοποίησή της από την παλαιογραφία και την κωδικολογία.

Ο όρος «αρχαιολογία του βιβλίου», σαφώς διεπιστημονικός, χρησιμοποιείται περισσότερο με την έννοια της γνώσης των υλικών (είδος του ξύλου των πινακίδων, προέλευση του δέρματος του καλύμματος, είδος μετάλλου για τα κλειδιά) αλλά και του τρόπου με τον οποίο αυτά τα υλικά συνδυάζονται για να δημιουργήσουν τη στάχωση ενός βιβλίου. Ασχολείται με το μεσαιωνικό κυρίως βιβλίο, αυτό το πολύ απλό στην εμφάνιση αλλά στην πραγματικότητα πολύπλοκο αντικείμενο. Η αρχαιολογία του βιβλίου επεκτείνεται όμως και στη μελέτη βιβλιακού υλικού που προέρχεται από τη ρωμαϊκή και την πρωτοχριστιανική περίοδο (κρηωμένες πινακίδες, κώδικες σε κοπτική γλώσσα κλπ.).

Το βιβλίο ως αντικείμενο αποτελείται από υλικά οργανικής και ανόργανης φύσεως, που δεν υφίστανται μόνο βιολογικές και χημικές φθορές⁵. Όμως σ' αυτό του είδους τις φθορές ήταν εντοπισμένο κυρίως το ενδιαφέρον και οι έρευνες του ιδρύματος της Ρώμης, που μας έδωσε ωριμους καρπούς στα κατοπινά χρόνια της λειτουργίας του.

Ενα από τα πρώτα μέτρα που πάρθηκαν για μια προληπτική

συντήρηση του βιβλιακού υλικού ήταν ο έλεγχος του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο ζούσαν καθημερινά τα βιβλία, δηλ. των βιβλιοθηκών. Αρχισαν τότε να μετρούν την υγρασία⁶ και τη θερμοκρασία του χώρου και να λαμβάνουν υπόψη τις συνέπειες της ατμοσφαιρικής ρύπανσης. Διαπιστώσαν έτσι την ανάγκη για έναν καθαρό χώρο, κάτω από κλιματολογικές συνθήκες που θα εγγυούνταν την όσο το δυνατόν καλύτερη και για περισσότερο χρόνο διατήρηση των βιβλίων. Επιπλέον εμφανίστηκε το αντικείμενο του μονόπλευρου ενδιαφέροντος των παιδיותרων συντηρητών, οι οποίοι έδιναν μεγαλύτερο βάρος και προσοχή στην αποκατάσταση του κειμένου (δηλαδή των φύλλων) και λιγότερη στα υπόλοιπα στοιχεία που αποτελούν ένα βιβλίο, με άλλα λόγια στη βιβλιοδεσία. Μια τέτοια στάση αντικατοπτρίζει φυσικά και το μειωμένο ή ανύπαρκτο ενδιαφέρον βιβλιοθηκariών και ιστορικών εκείνης της εποχής για τα υλικά στοιχεία του βιβλίου. Η βιβλιοδεσία αντιμετώπισε τις περισσότερες φορές σαν αναγκαίο κακό. Δεν νοείται εξάλλου βιβλίο χωρίς βιβλιοδεσία. Προκειμένου να σωθεί το κείμενο, που μόνο αυτό –κατά τη γνώμη μερικών– είχε αξία να συντηρηθεί και να φυλαχθεί, πεταγόταν η παλιά και φθαρμένη βιβλιοδεσία, που αποτελούσε σοβαρό κίνδυνο για το κείμενο, και την αντικαθιστούσαν με μια καινούρια, φτιαγμένη με σύγχρονα υλικά και, εάν ήταν δυνατόν, καλλιτεχνική. Γίνεται δηλαδή σ' αυτές τις περιπτώσεις ταύτιση του σύγχρονου βιβλιοδέτη με τον συντηρητή. Δεν είναι λίγα τα παραδείγματα παλιών χειρογράφων που δίνουν

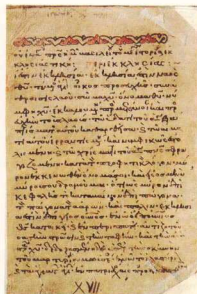
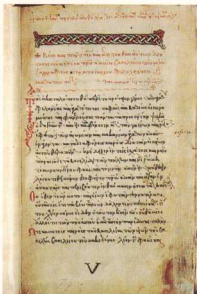

2. Δείγματα δερμάτων (βοδίνων και κατσικιού) στα οποία φαίνεται η διαφορετική διάταξη των τριχοφόρων πόρων.

την εντύπωση ότι ασφικτιούν, αφού δέθηκαν με σύγχρονες βιβλιοδεσίες. Βλέπουμε συχνά περγαμινά φύλλα που κόπηκαν στις τρεις εξωτερικές τους πλευρές, χάνοντας έτσι ένα μέρος από τις χειρόγραφες σημειώσεις των περιθωρίων ή ακόμη και τις βοηθητικές χαράξεις για τη γραφή του κειμένου. Δεν λείπουν επίσης παραδείγματα βιβλίων στα οποία με δυσκολία διαβάζεται η αρχή κάθε γραμμής του κειμένου (ή το τέλος), εξαιτίας του κακού ανοίγματος της βιβλιοδεσίας. Ζημιώνεται δηλαδή, σε τελευταία ανάλυση, από μια επιπόλαιη αποκατάσταση, ο μελετητής του κειμένου (εικ. 3).

Στα χρόνια αμέσως μετά τον πόλεμο πραγματοποιήθηκε η μεγαλύτερη καταστροφή παλιών βιβλιοθηκών, που στην Ιταλία εντάθηκε ακόμη περισσότερο με τις πλημμύρες της Φλωρεντίας και της Βενετίας (1966). Ιδιαίτερα καταστρεπτική υπήρξε η πλημμύρα του ποταμού Αρνού που προκάλεσε ανυπολόγιστες ζημιές στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Φλωρεντίας. Μέχρι σήμερα συντηρούνται βιβλία που επλήγησαν εκείνη τη χρονιά.

Στα μέσα της δεκαετίας του '50 άρχισαν να εμφανίζονται οι πρώτες μελέτες για την ιστορία της βιβλιοδεσίας, που προέρχονταν κυρίως από γαλλικές ή γαλλόφωνες περιοχές. Τότε άρχισε να μελετάται η βιβλιοδε-

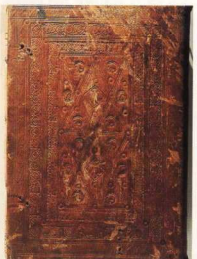
3-4. Δυσανώγιστο κείμενο ελληνικού κώδικα μετά από επεμβάσεις αποκατάστασης.

σία ως μαρτυρία εποχής και διαπιστώθηκε μια αργή αλλά σταθερή εξέλιξη όσον αφορά την τεχνική, που τουλάχιστον ως τον 15ο αιώνα είχε σκοπό την άρτια λειτουργία της βιβλιοδεσίας και την αντοχή του βιβλίου στο χρόνο. Αργότερα όμως η εξέλιξη είχε και τα αρνητικά αποτελέσματά της: Αποτέλούσε πρόσδο βέβαια το γεγονός ότι ένα βιβλίο, κυρίως μετά την εφεύρεση της τυπογραφίας, δεν νόταν μέσα σε ελάχιστο (σχετικά) χρονικό διάστημα, όμως η ποιότητα της βιβλιοδεσίας αρχί-

σε να πέφτει κατακόρυφα⁷. Η απλοποίηση της τεχνικής της βιβλιοδεσίας (και συνεπώς η μείωση του χρόνου για την εκτέλεσή της) υιοθετήθηκε για να αντιμετωπισθεί η μεγάλη ζήτηση βιβλίων που επακολούθησε την εφεύρεση της τυπογραφίας.

Με τη δημοσίευση το 1960 στην Ιταλία του μνημειώδους τρίτου έργου του De Marinis, με αντικείμενο την «καλλιτεχνική» βιβλιοδεσία στην περίοδο της Αναγέννησης, δημιουργήθηκε και μια μεγάλη παρεξήγηση: Θε-

6. Μερικές θυζαντινές σταχώσεις του 15ου αιώνα.

ωρήθηκε τότε πως η τέχνη της βιβλιοδεσίας έφθασε στην ακμή της κατά την περίοδο του Ουμανισμού, την εποχή δηλαδή που το βιβλίο είχε αποκτήσει ιδιαίτερη αίγλη. Μοναδικό κριτήριο για να χαρακτηριστεί μια βιβλιοδεσία καλλιτεχνική, κατά τον συγγραφέα, είναι η διακόσμηση του καλύμματος, η οποία επιτυγχάνεται, όπως είναι γνωστό, με τη βοήθεια μικρών σιδερένιων εργαλείων (στάμπες), που, αφού ζεσταθούν, τυπώνονται επαναληπτικά το ένα δίπλα στο άλλο, σχηματίζοντας διάφορες διακοσμητικές συνθέσεις. Τον 15ο και κυρίως τον 16ο αιώνα στη Δύση αρχίζουν να χρησιμοποιούν το φύλλο χρυσοῦ που παρεμβάλλουν μεταξύ του εργαλείου και του δέρματος, πετυχαίνοντας έτσι το αποτύπωμα χρυσοῦ. Η τεχνική αυτή, γνωστή στους Αραβες από παλαιότερα, δεν υιοθετήθηκε ποτέ από τους Βυζαντινούς, παρά μόνον αργότερα και κυρίως στη μεταβυζαντινή περίοδο για ελληνικά βιβλία.

Ο De Marinis παίρνει υπόψη αυτό τον τύπο της διακόσμησης και όχι τις λεγόμενες πολυίμενες βιβλιοδεσίες, που εξετάζονται κυρίως ως έργα κοσμηματοτεχνίας, η εκείνες στις οποίες αντί δέρματος χρησιμοποιούνται κεντημένα υφάσματα και που αποτελούν ομολογουμένως σπάνιες εξαιρέσεις.

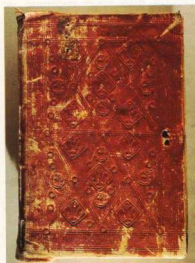
Με τις διάφορες μελέτες που πραγματοποιήθηκαν διαπιστώ-

5. Συντηρημένος βυζαντινός κώδικας με σύγχρονη θιθλοδεσία πάνω στην οποία έχουν κολληθεί κομμάτια του αρχικού καλύμματος από δέρμα.

θηκε πως κάθε βιβλιοδετικό εργαστήριο είχε τα δικά του διακοσμητικά μοτίβα και ακολουθούσε χαρακτηριστικές συνθέσεις. Έτσι, από τη διακόσμηση και μόνο του καλύμματος μπορούμε συχνά να καταλάβουμε την προέλευση μιας βιβλιοδεσίας. Με τα καινούργια κριτήρια που έθεσε το έργο του De Marinis, όσο πιο πλούσια είναι η διακόσμηση τόσο πιο μεγάλη αξία έχει η βιβλιοδεσία. Μ' αυτό το σκεπτικό πολλές βιβλιοδεσίες γλίτωσαν τότε από μια κακώς εννοούμενη συντήρηση, αν και σ' αυτό βέβαια συνέβαλε και η άριστη κατάσταση στην οποία βρίσκο-

νταν. Πώς αντιμετωπίστηκαν όμως εκείνες που να μην παρουσίαζαν εξαιρετική διακόσμηση αλλά ήταν πολύ φθαρμένες; Ξεκολλούσαν τότε το δέρμα του καλύμματος, το μόνο στοιχείο της βιβλιοδεσίας που αξίζει να συντηρηθεί και να διατηρηθεί, διέλυαν το βιβλίο, και έφτιαχναν καινούργια βιβλιοδεσία (σύγχρονη εννοείται) πάνω στην οποία κολλούσαν τα αποκόμματα του δέρματος (εικ. 4), ιδιαίτερα εκείνα στα οποία η διακόσμηση ήταν πιο καλοδιατηρημένη. Χάθηκαν έτσι πολλά στοιχεία και λεπτομέρειες που θα μας βοηθούσαν σήμερα να

διαμορφώσουμε μια γενική εικόνα της εξελικτικής πορείας αλλά και της παραγωγής μεμονωμένων εργασιών βιβλιοδεσίας, την εποχή που η δευτερεύουσα αυτή τέχνη γνώρισε την ακμή της. Αλλά μ' αυτό τον τρόπο αποκατάσταση καταστρεφόμενων και διακόσμηση, αφού με το καινούργιο προσάφισμα, αναγκαίο για το κολήμμα των κομματιών, χάνονται το ανάγλυφο των μοτίβων.

Ποια είναι αυτά τα δευτερεύοντα στοιχεία, που έχουν όμως ιστορική αξία, εκτός από τα διακοσμητικά στοιχεία του καλύμματος; Πρώτο ενδιαφέρον στοιχείο είναι ο τρόπος ραφής των τετραδίων. Δεν θα αναφερθώ με λεπτομέρειες στις μεγάλες μορφολογικές διαφορές που διαχωρίζουν τη βυζαντινή από τη λατινική βιβλιοδεσία μέχρι τον 15ο αιώνα, εξαιτίας ακρίβως του διαφορετικού τρόπου ραφής των τετραδίων. Άλλο ενδιαφέρον στοιχείο είναι οι αποστάσεις μεταξύ των σημείων ραφής, το υλικό από το οποίο είναι φτιαγμένα τα πιθανά νεύρα και, το βασικότερο, ο τρόπος με τον οποίο στηρίζονται οι ξύλινες (αργότερα από χαρτόνι) πινακίδες στο σώμα του βιβλίου. Επίσης ενδιαφέροντα στοιχεία αποτελούν ο αριθμός και η μορφή των κλειστρων καθώς και ο αριθμός και το σχήμα των κεφαλοκάρφων (γόμφου) που τοποθετούνται για προστατευτικούς λόγους στις πινακίδες των βιβλίων⁶.

Τα τελευταία χρόνια αναθεωρήθηκαν, όχι μόνο στην Ιταλία, πολλοί από τους τρόπους με τους οποίους συντηρούνται ως χέρια τα βιβλία και ιδιαίτερα τα χειρόγραφα. Και δεν εννοώ αναθεωρήσεις που αφορούν υλικά και μεθόδους που μοιραία εξελίσσονται και θα εξελίσσονται με την πρόοδο της τεχνολογίας των υλικών, αλλά αναθεωρήσεις που αφορούν το σκεπτικό και τον προγραμματισμό των επεμβάσεων της συντήρησης. Κάτω από τη νέα οπτική γωνία όλα τα στοιχεία μιας βιβλιοδεσίας, όσο φθαρμένη κι αν είναι αυτή, αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της ιστορίας του βιβλίου. Οι επεμβάσεις συντήρησης περιορίζονται στο ελάχιστο και σε πολλές περιπτώσεις

δεν είναι καν αναγκαίες: όταν π.χ. η συχνότητα ζήτησης του βιβλίου δεν είναι υψηλή κι όταν αυτό βρίσκεται σε αρκετά καλή κατάσταση.

Η κάθε επέμβαση συντήρησης πρέπει να γίνεται με σκοπό τη μείωση στο ελάχιστο των πληροφοριών που χάνονται ενώ έχουν ιστορική σημασία. Διαφορετικά, αυτή αποβαίνει μοιραία για την ιστορία του βιβλίου.

Απόδειξη για την αλλαγή συμπεριφοράς των ειδικών όσον αφορά τις επεμβάσεις αποκατάστασης της βιβλιοδεσίας αποτελούν τα δύο μεγάλα προγράμματα τα οποία ξεκίνησαν πρόσφατα, το ένα στη Γαλλία από το Centre National de la Recherche Scientifique και το άλλο στην Ιταλία από το ιταλικό Υπουργείο Πολιτισμού σε συνεργασία με το Ινστιτούτο για την Παθολογία του βιβλίου, με σκοπό τη λεπτομερή καταγραφή και αρχαιοθέτηση των δοκίμων στοιχείων των μεσαιωνικών βιβλιοδεσιών που φυλάσσονται σε όλες τις κρατικές ή εκκλησιαστικές βιβλιοθήκες και στα μουσεία των αντιστοιχών χωρών. Ένα παρόμοιο πρόγραμμα ετοιμάζεται και στην Αγγλία.

Τα δελτία καταγραφής των στοιχείων παρουσιάστηκαν στο διεθνές συνέδριο που έγινε στην Πάρμα τον Νοέμβριο του 1989. Το δελτίο που προτείνεται οι Γάλλοι είναι αρκετά συνοπτικό ενώ εκείνο των Ιταλών –για τη συνταξη του οποίου είχα την ευκαιρία να εργαστώ– περιλαμβάνει την καταγραφή πλήθους στοιχείων. Τα στοιχεία της κάθε βιβλιοδεσίας που καταλογογραφούνται είναι τόσα ώστε να αποτελούν ιδιαίτερο τόμο. Υπόδειγμα του δελτίου θα δημοσιευτεί σύντομα.

Είναι αξιοσημείωτο το ενδιαφέρον που παρουσιάζουν οι κρατικές αρχές των παραπάνω χωρών για την προστασία και την αξιοποίηση ενός υλικού εντέλει παραμελημένου, που υπέφερε στα χέρια μη ειδικών.

Η Ελλάδα δεν υστερεί σε βιβλιακό υλικό όσον αφορά το μεσαιωνικό (βυζαντινό) βιβλίο. Η Εθνική Βιβλιοθήκη, οι βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους και η Βιβλιοθήκη της Πάτμου περιλαμβάνουν ένα μεγάλο ποσοστό

της ευρωπαϊκής κληρονομιάς στο χώρο του βιβλίου. Ίσως είναι η κατάλληλη στιγμή για την καταγραφή και την αξιοποίηση ενός υλικού ελάχιστα προσεγγιζόμενου που υπόκειται σε καθημερινές φθορές ώστε να προκαλούν... αθεράπευτα ίσως τραύματα.

Σημειώσεις

1. Στο άρθρο ο όρος «βιβλίο» χρησιμοποιείται για να δηλωθεί κυρίως το αντικείμενο. Μ' αυτή την έννοια το βιβλίο αποτελείται από τα φύλλα (περναμνη ή χαρτί) στα οποία είναι γραμμένο το κείμενο και τα υλικά από τα οποία κατασκευάζεται η βιβλιοδεσία (κλωστής, σπάκιο, ξύλο, δέρμα).

2. Απόδειξη για την ανεπιτήρητη ονομασία του Ινστιτούτου αποτελεί η αναγγελία αλλαγής του ονόματός του σε Istituto per la conservazione e il restauro del libro.

3. Σωστή θεωρείται η συντήρηση ή αποκατάσταση που γίνεται με σεβασμό στις χαρακτηριστικές λεπτομέρειες του αντικείμενου, το οποίο συντηρείται έτσι να διατηρεί το μήνυμά του.

4. Ο προσδιορισμός βασίζεται στη διαφορετική διάταξη των τριχοφώνων πόρων στην επιδερμίδα των ζώων. Είναι ολοφάνερη η σπουδαιότητα μιας τέτοιας έρευνας για την εξακρίβωση των προτιμήσεων των βυζαντινών εργασιών των Μεσαιώνων όσον αφορά την πρώτη ύλη και επεκτείνεται το ύψος της οικονομικής δαπάνης που επήρσαν τον παραγελοδότη.

5. Εκτός των βιολογικών φθορών που απειλούν ένα βιβλίο, αυτό υφίσταται και μηχανικές φθορές που οφείλονται κυρίως στην κακή μεταχείρισή.

6. Είναι γνωστό ότι η σταθερή σχετική υγρασία και θερμοκρασία παίζουν σημαντικό ρόλο στην καλή συντήρηση των αντικειμένων και έργων τέχνης. Οι μετρήσεις γίνονται με θερμουδρογράφους.

7. Αξίζει να σημειωθεί ότι μια ανάλογη εξέλιξη της τεχνικής της στάχωσης δεν παρατηρείται στο βυζαντινό περιβάλλον. Ο τρόπος στάχωσης των βιβλίων παρέμεινε ουσιαστικά αμετάβλητος καθ' όλη τη διάρκεια της βυζαντινής περιόδου και σε περιοχές που είχαν άμεση επίδραση από τον βυζαντινό πολιτισμό (Βαλκάνια, Νότιος Ιταλία).

8. Όπως διαπιστώνεται, υπάρχει μια σειρά από ποιοτικά και ποσοτικά στοιχεία που δεν μπορούν να περάσουν απαρατήρητα από τον μελετητή του παλιού βιβλίου και συνεπώς και από τον συντηρητή του.

Κωνσταντίνος Χούλης

Ζωγράφος - Συντηρητής

Βιβλιογραφία

Canart P. - Hoffman P. - Grosdier De Matons D., L'analyse technique des reliures byzantines et la détermination de leur origine géographique: Constantinople, Crète, Chypre, Grèce. Atti del III Colloquio internazionale di Paleografia e Codicologia greca, Erice 18-24 settembre 1988.

De Marnis T., La legatura artistica in Italia nei secoli XV e XVI, Firenze, Fratelli Alinari, 1960, 3 τόμοι.

Federici C. - Houlis K., Legature Byzantine Vaticane, Fratelli Palombi Editori, Roma 1988.

Irigoin J., «Un groupe de reliures crétoises (XVe siècle)», Κρητικά Χρονικά, 15-16 (1961-62), 2, σελ. 102-112.

«La reliure byzantine», in E. Baras - J. Irigoin - J. Vezin, La reliure médiévale. Trois conférences d'initiation, Paris 1978, σελ. 23-35.

«Un groupe de reliures byzantines au monogramme des Paléologues», in Revue française d'histoire du livre, 51 (1982), σελ. 273-285.

Van Regemorter B. «Évolution de la technique de la reliure du VIIIe au XIIe siècle, principalement d'après les manuscrits d'Autun, d'Auxerre et de Troyes», in Scriptorium, 2, 1948, σελ. 275-285.

«La reliure des manuscrits grecs», in Scriptorium, 8, 1954, σελ. 3-23.

«Le codex relié depuis son origine jusqu'au Haut Moyen Age», in Le Moyen Age, 2, 1955, σελ. 1-26.

«La reliure byzantine», in Revue Belge d'Archéologie et Histoire de l'Art, 36, 1967, σελ. 99-142.

From the Pathology to the Archeology of Books

K. Houlis

Until recently the interest of scholars, historians and paleographers was mainly focused at the books' text, while the case studies dealing with the structural elements of old books were a rarity.

However, the scientific knowledge of the materials and techniques required for and applied to a book binding is not only necessary for a book restorer but it seems to be an indispensable tool for the historian and the old books specialist, in general.

A new scientific discipline, «the Archaeology of Books» has as its object the thorough study of materials and special techniques of book making, mainly of the manuscript. The major pursuit of this new science is the collection and utilization of all information relevant to the book history. At the same time it has set the ambitious objective to compose bit by bit the overall appearance as well as the production of a Mediaeval scriptorium.

1. Η Λέσθος. Οι επικράτειες και οι αιολικές πόλεις (σύμφωνα με τον Γιάννη Κοντή, δλ. διδασιογρ. 2).

Ένα άγνωστο οχυρό της αρχαίας Μήθυμνας

«Συνήραντο δὲ καὶ Γρῶ τῷ Ἐχέλα τοῦ Πενθίλου τοῦ Ὀρέστου στελλομένῳ ναυσίῳ ἐς ἀποίκιαν. Καὶ ὁ μὲν τῆς Ἰωνίας μεταῦ καὶ Μυσῶν, καλουμένην δὲ Αἰολίδα ἐφ' ἡμῶν, καθέξειν ἐμελλεν· ὁ δὲ οἱ πρόγονος Πενθίλος Λέσθον τὴν ὑπὲρ τῆς ἡπείρου ταύτης ἤσπον εἶλεν ἐπὶ πρότερον...» (Καὶ μὲ τὸν Γρῶ ἐπίσης, τὸ γιὸ τὸ Ἐχέλα, γιὸ τοῦ Πενθίλου, γιὸ τοῦ Ὀρέστη, ἀνέλαβαν μαζί μιά ἀποικία διὰ θαλάσσης. Αὐτὸς ἐμελλε νὰ καταλάβῃ τὴ λεγόμενη σήμερα Αἰολίδα, μεταῦ Ἰωνίας καὶ Μυσίας· πρὶν ὅμως εἶχε καταλάβῃ ὁ πατήρ του Πενθίλος τὴ νῆσο Λέσθος, ἀντικρὶ στὴ χώρα αὐτῇ).

Και ἦλθαν οἱ Αἰολεῖς καὶ βρῆκαν τοὺς παλιότερους κατοίκους, ἔδωσαν μαζί τους τὴ μοῖρα τους, ἔδωσαν σ' αὐτοῦς, καὶ οἰκωσθήποτε πήραν. Ἐταί βλέπομεν τὴν ἀδιάσπαστη πορεία τῆς κεραμικῆς νὰ περνᾷ μέσα ἀπὸ τὰ τεφρὰ Λεσβιακὰ ἀγγεῖα (bucchero), κοινὰ εὐρήματα τῆς προϊστορικῆς Θερμῆς καὶ τῶν Αἰολικῶν πόλεων (εἰκ. 1).

Καὶ αὐτὲς οἱ πόλεις, οἱ ἔξι, ἡ Μυτιλάδα, ἡ Μάθυμνα, ἡ Ἐρεσσοῦς, ἡ Ἀντισσα, ἡ Πύρρα καὶ ἡ Ἀρίσσα, χωρίσαντο το νησί σὲ επικράτειες. Σ' αὐτὲς τις επικράτειες οἱ κάτοικοι τῆς υπαίθρου, οἱ καλλιεργητὲς, ὀργανωμένοι σὲ «κώμες»², φαίνεται ὅτι υπηρέτουσαν τὰ συμφέροντα τῶν ἀρχόντων, τῶν ευγενῶν, ποὺ κατοικοῦσαν στὶς γνωστὲς μας πόλεις.

Μάκης ΑΞιώτης

Γιατρός